

AĞRI'DA (KARAKÖSE) DEMOKRAT PARTİ TEŞKİLATLANMASI Ağrı Democrat Party the Organization

Mehmet PINAR

Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
mmetpinar@gmail.com

Özet

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan sosyo-kültürel ve siyasi değişimler, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de etkisini göstermişti. Bu düzen içerisinde demokrasi, özgürlük ve liberalizm geniş ölçüde yer almıştı. Türkiye ise bu değişimlere ilk olarak çok partili hayata geçişle başlamıştı. Demokrat Parti seçim propagandasını uygularken, hem ülkenin sosyal yapısını göz önüne almış, hem de her bölge için ayrı bir politika sergilemişti.

DP Ağrı Teşkilatı, valinin zorluk çıkarmasına 1946'da kurulmuştu. Ağrı İsyanı'nın vermiş olduğu tedirginlik devam ettiği için halk ilk dönemlerde DP'ye çok sıcak yaklaşmamıştı. İlçelerde herhangi bir hazırlık yapılmadan kuruluş beyannameşi ilçelere erken verildiği için teşkilat kurulmasında bazı zorluklar yaşanmıştı. 1946 Seçimlerinde DP Ağrı Teşkilatı yeni kurulduğu için seçimlere katılmamıştı.

1950'de Ağrı için ise seçim propagandasının temelini, sosyal haklar ve ekonomik iyileştirme oluşturmuştu. 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrası CHP Ağrı il örgütünde yaşanan yeniden yapılanma sürecinde ise, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine dek uzanan yeni bir yönelim ortaya çıkmış ve bu süreçte yaşanan gelişmeler, Türk siyasi hayatında kayda değer izler bırakmıştı.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Marshall Yardımı, Ağrı, Seçimler

Abstract

The socio-cultural and political alterations after the World War 2 have showed their effects in Turkey as well as the whole world. In that formation, There are democracy, freedom and liberalism in this contexture extensively. The first alterations in Turkey started to changes with transition to the multiparty life. While Democratic Party executed poll propaganda, they had considered both the social structure of the country and showed different political attitudes at the different regions. Social rights and economical reforms had constituted the basis of the poll propaganda of Ağrı.

DP Ağrı Organization was established in 1946 to issue the governor's challenge. Ağrı Rebellion in the first period given by the public to continue to disturbance approached too hot D.P. Declaration of the organization without any preparation districts experienced some difficulties in the establishment of the organization to have been given an early. Elections 1946 DP Did not attend the election for the new establishment Organization

Ağrı.

During reconstruction process in CHP Ağrı Organization following the 14 May 1950 elections; a new management approach emerged dating 27 May 1960 Military Coup and affairs happening during this process created remarkable impression in Turkish Political Life.

Keyword: *Democratic Party, The Marshall Aid, Ağrı Elections*

Giriş

DP, 7 Ocak 1946 tarihinde CHP'den ayrılan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulmuştu.¹ DP kuruluşunun ardından tüm yurttaki teşkilatlanma çalışmalarını başlatmış;² teşkilatlanmada uygun gördüğü il ve ilçelere 3 kişiden 7 kişiye kadar Müteşebbis Heyet kurmuştu.³ Celal Bayar, "Türkiye'nin dört tarafından partimizin şubelerini açmak için müracaatlar yapıyordu. Önümüzdeki seçimlere bir yıldan fazla bir zaman olduğu için, teşkilatın kurulması işini aceleye getirmek istemiyor, partimize girmek isteyenlerin üzerinde titizlikle duruyorduk"⁴ diyerek taşra teşkilatlanmasının büyük bir titizlikle yürütüldüğünü ifade etmişti.

DP kurucuları, Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılarak teşkilatlanma çalışmalarını yerinden takip etmişlerdi. DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, teşkilatlanma çalışmalarını çok zor şartlarda sürdürdüklerini, maddi imkânsızlıklar ve teşkilatlanmayı üstlenecek işi bilen kişileri bulmakta zorluk yaşadıklarını belirtmişti.⁵ Teşkilatlanma ilk dönemlerde oldukça yavaş ilerlemiş, parti halk arasında ilgi görmüş; fakat teşkilatlanma girişimlerini sürdürenler bazı yerlerde valilerin engelleriyle karşılaşmışlardı.⁶ Ahmet Emin Yalman "İlk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli baskı altında idi. Her nerede teşkilat kurmak üzere bir müteşebbis heyet getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyordu"⁷ diyerek bu düşüncelyi

¹ Vatan, 8 Ocak 1946; Tanin, 8 Ocak 1946; Tasvir, 8 Ocak 1946.

² KABASAKAL, M. 1991: **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi**, (1908-1960), 169, İstanbul; BURAN, H. 1987: **Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş (1945-1950)**, Ankara, 75.

³ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Ankara 1946, s.12.

⁴ BAYAR, C. 1986: **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet Bozdağ, İstanbul, 49.

⁵ ÖNER, K. 1948: **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, İstanbul, 18.

⁶ BAL, D. 2001: **Demokrat Parti'nin Kuruluş Çalışmaları ve Çok Partili Siyasal Hayata Katkıları**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 115.

⁷ YALMAN, A. E. 1970: **Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim**, İstanbul, 52.

doğrulan yönde bir ifade kullanmıştı.

Celal Bayar, teşkilatlanma çalışmalarıyla ilgili, “*Partimizin yurt içinde serilip gelişmesi yolundaki çalışmalarımızdan bugüne kadar aldığımız netice bizi memnun etmektedir. Ağır ve dikkatli hareket etmemize rağmen, ilk il müteşebbis heyetini kurduğumuzdan beri, bir bucuk ay gibi kısa bir sürede on altı il merkezi otuz altı kaza merkezinde ve ayrıca bucaklarda müteşebbis heyetleri kurulmuştur*”⁸ diyerek teşkilatlanma çalışmalarının iyi yönde olduğunu vurgulamıştı. DP, 1946 Mart ayında 16 il ve 36 ilçede,⁹ Haziran ayında 40 il ve 200 ilçede ¹⁰ Sonbaharda 53 il ve 218 ilçede teşkilatını kurmuştu.¹¹

Adnan Menderes, 17 Temmuz 1946’da Aydın’da yaptığı konuşmada; partilerinin kuruluşunda, CHP’nin özellikle doğu illerinde DP’nin teşkilat kurmasını engellediği iddiasında bulunmuştu.¹² Bayar ise “*Şarkta bir jandarma ve ordumuz varsa da orada lisanımız, kültürümüz hülasa bir şeyimiz yoktur. Bu itibarla Demokrat Parti Şarka gitmek kararındadır.*”¹³ diyerek Doğu Anadolu teşkilatlanmasının gerekli olduğunu vurgulamıştı.

Ağrı’da DP’nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması

DP Ağrı Teşkilatı valinin zorluk çıkarmasına rağmen Genel Merkez’den Şevket İnce’nin onay yazısıyla 1946’da Nimet Sümer’in eczanesinde kurulmuş, yapılan toplantı sonucunda Müteşebbis Heyet’te; Nimet Sümer, Abdurrahman Memişoğlu, Mehmet Bilgin ve Ahmet Genç yer almıştı. Şeref Saraçoğlu Müteşebbis Heyet’te yer almamasına rağmen kuruluşunda etkili olmuştu.¹⁴ Herhangi bir hazırlık yapılmadan kuruluş beyannamesi ilçelere erken verildiği için buralarda teşkilat kurulmasında bazı zorluklar yaşanmıştı.¹⁵ İl teşkilatının kurulmasıyla birlikte DP il merkezinde bulunan Leylakpınar, Teyyare ve Bitlis Mahallelerinde teşkilat

⁸ Cumhuriyet, 14 Mart 1946; Tasvir, 14 Mart 1946.

⁹ Tasvir, 14 Mart 1946.

¹⁰ Vatan, 27 Haziran 1946.

¹¹ US, A.1966: 1930-1950 Hatıra Notları, Vakıf Matbaası, İstanbul 691.

¹² DEMİR, Ş. 2009: *Türk Siyasi Hayatında Adnan Menderes (1930-1960)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, 67.

¹³ AĞAOĞLU, S.1992: *Siyasi Günlük-Demokrat Parti’nin Kuruluşu*, Haz: Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul 436; DEMİREL, T. 2011: *Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul, 51.

¹⁴ T.B.M.M. Arşivi, Tercümeihal Varakası, Sicil No:2232

¹⁵ SARAÇOĞLU, Ş. “Demokrat Parti ve Kuruluşu VIII” *Yayla*, 14 Temmuz 1953.

çalışmaları tamamlanmıştı.¹⁶

DP İl Teşkilatı'ndan sonra merkez ilçe teşkilatı; Nuri Ünsal, Ali Akbay, Behçet Alpdoğan, Garip Kale, Mehmet Bilgin, Şamil Çakan, Mensur Özer ve Gazi Alyap'tan oluşmuştu. Ağrı İsyanı'nın vermiş olduğu tedirginlik devam ettiği için halk ilk dönemlerde DP'ye çok sıcak yaklaşmamıştı.¹⁷ İlçe teşkilatından sonra Doğubeyazid teşkilatı Ali Dumlu tarafından kurulmuş, Doğubeyazid Kaymakamı Muharrem Balasaygı teşkilat çalışmalarında yer aldığı için CHP tarafından Tutak'a sürgüne gönderildiği iddia edilmişti.¹⁸ DP, Doğubeyazid'de diğer ilçelere göre erken teşkilatlanmış,¹⁹ CHP, DP Teşkilatı'nı kuranların geçmişleri temiz olmadığı için etkili olamayacaklarını ve özellikle Doğubeyazid'de CHP karşısında varlık gösteremediklerini öne sürmüştü.²⁰ CHP köklü bir parti teşkilat geleneği olmasına rağmen Ağrı da çok geç tarihlerde teşkilatlanmış, 1946'da Tutak, Eleşkirt, Diyadin ve Patnos İlçeleri ile Doğubeyazid'e bağlı Mısın, Patnos'a bağlı Dedeli, Sultanmut ile Diyadin'e bağlı Taşlıçay Nahiyesi'nde teşkilat kurmuştu.²¹ CHP'nin Ağrı'da geç tarihlerde teşkilatlanması DP'ye yaramış, DP bu boşluktan faydalanarak teşkilat çalışmalarını Ağrı ve ilçelerinde daha geniş alana yaymaya başlamıştı.

1946 Seçimlerinde DP Ağrı Teşkilatı yeni kurulduğu için seçimlere katılmamış, fakat sandık başında bulunmuşlardı.²² DP'liler, CHP'nin sandık oyunlarına başvurduğunu süngülerle gelen jandarmanın baskı kurduğunu, alay kumandanının CHP lehine propaganda yaptığını, sandık başında bulunan Nimet Sümer'in tehdit edildiğini, Halil Dilmen ve Kıyas Alkazar'ın sandık başından uzaklaştırıldığını, Şeref Saraçoğlu'nun köyden jandarma zoru ile çıkarıldığını, Fahri Öztürk'ün mahkeme ile tehdit edildiğini, DP afişlerinin vali ve emniyet müdürlüğü tarafından kaldırıldığını iddia etmişlerdi.²³ Şeref Saraçoğlu, seçimlerden sonra da baskıların devam ettiğini, İronas Köyü'ndeki öğretmen DP toplantılarına katıldığı için görevinden

¹⁶ B.C.A.490.01/243.966.3-16.

¹⁷ Teşkilat kurulduktan sonra Şamil Çakan'ın yazıhanesi parti binası olarak kullanılmaya başlanmıştı. (Ş.Saraçoğlu, "Demokrat Parti ve Kuruluşu IX" **Yayla**,15 Temmuz 1953.)

¹⁸ SARAÇOĞLU, Ş, "Demokrat Parti ve Kuruluşu, X" **Yayla**,16 Temmuz 1953.

¹⁹ B.C.A.490.01/847.351.2-8.

²⁰ B.C.A.490.1.0/614.10.1-28.

²¹ B.C.A.490.01/243.966.3-16.

²² **Cumhuriyet**,18 Temmuz 1946;TOKER, M,1970:**Tek Partiden Çok Partieye Geçiş**,170.

²³ SARAÇOĞLU, Ş. "Demokrat Parti ve Kuruluşu, XI" **Yayla**,20 Temmuz 1953.

alınmak istendiğini, Eczacı Nimet Sümer'e ilaç verilmediği ve kendisine verilmesi gereken petrol ofisi acentacılığının başkasına verildiği iddialarında bulunmuştu.²⁴

Seçimlerden sonra DP, teşkilat çalışmalarını yenilemiş,1947'de DP İdari Heyet'e; Nimet Sümer, Şeref Saraçoğlu, Fahri Öztürk, Ahmet Genç, İsa Arslan, Garip Kale, Şamil Çakan, Gazi Alyap, Nuri Ünsal ve Yusuf Çetin seçilmiş, heyet 2 yıl görevinde kalmıştı.²⁵ Bu dönemde DP ciddi şekilde propaganda yapmasına rağmen halk, çoğunlukla Ağrı'da etkili olduğu için iktidar partisinin yanında yer almıştı. DP, Ağrı'da teşkilatı canlandıracak etkili bir idari kadrosu olmamasına rağmen çalışmalarını ciddi bir şekilde devam ettirmişti.²⁶ DP'nin çalışmaları karşısında CHP de bölgede daha etkili bir konuma gelmek için Milletvekili Ahmet Alparslan'a bir rapor hazırlanmış, özellikle Ağrı'nın imar yönünden geri kaldığı için bu yönde çalışma yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmıştı.²⁷

1948 DP Ağrı teşkilatı yeniden seçimlere gitmiş; Rıfat Tokar, Abdurrezzak Sidal, Habip Hazar, Fettah Aktan, Ömer Karaca, Fikri Biçer, Abdulkadir Kurt ve İlçe Başkanlıklarına Şevki Karaca, Kamil Gökalp, İsmail Elçi ve Hasan Karaca seçilmişti.²⁸ 1949'da Abdurrezzak Kurdun ve Nimet Sümer'in yapmış olduğu ortak çalışmalar sonucunda CHP teşkilatlarında çözümler başlamış, CHP Genel Merkezi olaya müdahale ederek Parti Müfettişi Salim Jurnal'i teşkilatı toparlaması için Ağrı'ya göndermişti.²⁹ Ağrı Memik Köyü CHP Ocak Başkanı Mustafa Atabey, Ağrı'da halkın sevgisini ve saygısını kazanmış kişilerin partilerinden uzaklaştırılarak yerlerine karaborsacıların getirilmesinin partide çözümlere neden olduğunu öne sürmüş, kendisi bizzat Ağrı'da 40 köyde çalışma yaparak DP'den birçok kişinin CHP'ye geçmesinde önemli rol oynadığını belirtmişti.³⁰ CHP Ağrı Teşkilatı, DP karşısında toparlanmak için kadroların yenilenmesi gerektiğini Başbakan Şemsettin Günaltay'dan talep ederek bu yönde çalışma yapılmasını istemişlerdi.³¹ CHP Ağrı Milletvekillerinin yaptığı çalışmalarda; DP'nin güçlenmesini doğuda sanayi kuruluşlarının olmamasına bağlamışlar,

²⁴ SARAÇOĞLU, Ş. "Demokrat Parti ve Kuruluşu, XII " **Yayla**,21-22 Temmuz 1953.

²⁵ SARAÇOĞLU, Ş. "Demokrat Parti ve Kuruluşu, XII " **Yayla**,26 Ağustos 1953.

²⁶ **B.C.A.030.10/5.27.4-1;B.C.A.030.10/5.17.1-1.**

²⁷ **B.C.A.030.10/5.27.4-2.**

²⁸ **Yayla**, 26 Mayıs 1953.

²⁹ SARAÇOĞLU, Ş "Şeref Cumhuriyet Halk Partisi" **Yayla**, 29 Mayıs 1953.

³⁰ **B.C.A.490.1.0/134.545.1-6.**

³¹ **B.C.A.490.1.0/134.546.4-9.**

ülkenin her tarafında yol, şose, köprü yapılmasına rağmen Ağrı ve çevresinde bu çalışmaların olmadığı halkın ihtiyaçlarının giderilmediği için bu tablonun ortaya çıktığını rapor etmişlerdi.³²

Bu dönemde iki parti teşkilatı arasındaki rekabet artmış, CHP Ağrı Teşkilatı, DP'nin Ağrı'da partileri aleyhinde olumsuz propaganda yaptığını, CHP Genel Sekreterliği'ne bildirmişti.³³ DP'liler 1946'da Ağrı Valiliği'ne atanan Vali Memduh Payzın'ın³⁴ muhalefeti sindirmek için teşkilatları üzerine baskı kurduğunu, Şeref Saraçoğlu ve arkadaşları silah taşıdıkları iddiasıyla lokantada yemek yerken Emniyet Müdürü'nün emir vermesi üzerine karakolda sorgu altına alındıklarını ve bu esnada hakaretlere maruz kalarak dayak yedikleri, savcının müdahalesi ile serbest bırakıldıklarını iddia ederek Emniyet Müdürü Hilmi Süleyman hakkında şikâyetçi olmuşlar dava açılarak dosya Daniştay'a gönderilmişti. DP Diyardin teşkilat Başkanı Şamil Peker'i halktan soğutmak için cüzzamlı olduğu, oğlunun da bu hastalığı taşıdığı ve gaz bayisi olduğu için halkla yakın temas kurmasının tehlikeli olduğu, fakat Elazığ'a sevk edilmesi sonucunda herhangi bir hastalık taşımaması üzerine bahaneler bulunarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hakaret ettiği iddiasıyla 8 ay mahkûm edilmiş, 1 ay cezaevinde yatıktan sonra Adalet Bakanlığı'nın yazısı üzerine serbest bırakılmıştı.³⁵ Şipkan Aşireti Reisi Halis Öztürk, 1946'da DP'yi desteklediği için köylülerin otlaktaki hayvanlarının çalındığını ve 1930 Ağrı İsyanı'nda isyancılara destek verdiği iddiasıyla Vali Memduh Payzın, jandarma komutanın yanında Ağrı il sınırlarından içeri girmesinin yasaklandığını öne sürmüştü. DP'liler bütün bu durum karşısında en ağır baskıların Ağrı'da olduğunu söyleyerek parti teşkilatlarının zor durumda olduğunu belirtmişlerdi.³⁶ CHP ise, Halis Öztürk'ün Tutak ve çevresinde güçlü bir nüfuza sahip olduğunu, halk üzerinde büyük bir baskı kurduğunu, Tutak Kaymakamı Vefi Pandır'ın gerekli önlemleri alamadığı için başka bir kaymakamın ilçeye gönderilmesi yönünde çalışma yapılmasını CHP Genel Sekreterliği'nden talep etmişti.³⁷ Uzun yıllar partisine hizmet etmiş olan CHP Tutak İlçe Başkanı Bedri Kılıç, Tutak'taki bu durumun aleyhinde olduğunu düşünerek partisinden istifa

³² B.C.A.490.1.0/614.10.1-35.

³³ B.C.A.490.1.0/436.1810.2.

³⁴ B.C.A.030.18.1.1/111.51.19; İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil No:322.

³⁵ **Ayın Tarihi**, Ekim 1951,s.34; FENİK M. F,“ Kongrede İleri Sürülen Dilekler” **Zafer**, 19 Ekim 1951.

³⁶ B.C.A.030.01/66.412.2-26;B.C.A.490.1.0/288.1158.1-61.

³⁷Bundan önceki Kaymakam olan Sürayya Serbest de Halis Öztürk'ün Tutak'taki nüfuzunu kıramamıştı.(B.C.A.490.1.0/134.546.2-3.)

etmişti.³⁸

DP, bu süreçte Vali Turgut Başkaya'nın, DP'liler üzerinde baskı kurmaya başladığını öne sürmüştü.³⁹ 1950 Genel Seçimlerinden önce CHP Ağrı Teşkilatı'nda istifalar yaşanmıştı.⁴⁰ DP, baskılara rağmen çalışmalarını sürdürmüş, CHP'den istifa eden Şevki Karaca, Abdulkadir Şefkatli, Abdurrezzak Kurt ve Fettah Aktan'ı, Mart 1950'de İdari Heyet'e seçmişti.⁴¹ Ayrıca Eleşkirt İlçesi'nden DP'ye geçişler yaşanmıştı.⁴² CHP ise baskının kendilerine yapıldığını, Ağrı Savcısı ve valinin partileri aleyhine hareket ettiklerini iddia etmişti.⁴³

Seçimlerle birlikte iki parti arasındaki rekabet artmış, DP'den 1950 Genel Seçimlerinde Kasım Kührevi, Celal Yardımcı ve Halis Öztürk aday gösterilmiş⁴⁴ Kasım Kührevi, Celal Yardımcı ve Halis Öztürk seçilmişti.⁴⁵ Seçimlerden sonra DP, Ağrı'da önemli bir güç merkezi haline gelmişti. Seçimlerin hemen sonrasında tüm Türkiye genelinde olduğu gibi CHP teşkilatları Ağrı'da da kendini sorgulayarak yeniden yapılandırma sürecini başlatmıştı.

Beyazıt CHP İlçe Başkanı Ali Dumlu, seçimlerden sonra DP'nin köylerde teşkilat çalışmalarını hızlandırdığını, bunun karşısında partililerinin daha hızlı hareket edip birçok köyde teşkilat kurması gerektiğini, CHP Genel Sekreterliği'nden talep etmişti.⁴⁶ Dumlu, DP'nin bu boşluktan faydalanarak etkili olduğu, bu faaliyetler karşısında partilerinin hareketsiz kaldığını itiraf etmişti.⁴⁷

³⁸ B.C.A.490.1.0/134.546.2-7.

³⁹ Ağrı'ya dönünce arkasına bir komünistlik damgası takmışlar ve Ruslardan 165 bin lira aldı da Demokrat Parti mitingi yaptırdı diye bir de iddiada bulunmuşlardı.(SARAÇOĞLU, Ş. "Sayın Gülek Konuşurken" **Yayla**, 17 Ağustos 1953.)

⁴⁰ B.C.A.490.1.0/134.546.1.

⁴¹ SARAÇOĞLU, Ş. "Demokrat Parti ve Kuruluşu, " **Yayla**,26 Ağustos 1953.Eleşkirt İlçesi'nde DP'den CHP'ye geçişler yaşanmıştı.(**Kudret**, 29 Mart 1950)

⁴² **Ulus**, 29 Mart 1950.

⁴³ B.C.A.030.01.00/50.301.11-1.

⁴⁴ **Kudret**,25 Nisan 1950;**Ulus**,25 Nisan 1950;**Cumhuriyet**,23 Nisan 1950;**Ağrı**,11 Mayıs 1950; **Demokrat**,25 Nisan 1950. **Zafer**,26 Nisan 1950.

⁴⁵ B.C.A.030.10.00/77.511.16;**Milliyet**,16 Mayıs 1950; **Ulus**,17 Mayıs 1950; SARISÖZEN, G,1998: DP Milletvekili Albümü (1946-1950), Ankara,33.

⁴⁶ B.C.A.490.1.0/134.547.2-9.

⁴⁷ B.C.A.490.1.0/614.10.1-10.

Teşkilata yeni bir soluk vermek ve yaşanan bu sıkıntıları çözmek için CHP, bölgeye müfettiş göndermiş, yapılan incelemeler sonucunda Parti Başkanı Abdulkadir Şefkatli'nin uzun zamandır ilde bulunmadığı, vekil bıraktığı Ali Osman Kılıç'ın pasif kaldığı ve üyelerin çalışmalarına katılmaması yüzünden halkın DP'ye geçtiği tespit edilmişti. Müfettişin yaptığı çalışmalar sonucunda; CHP'nin köylü kesiminden tamamen uzaklaştığı, köylülerin hak ve hukuklarını korumada yardımcı olmadığını, şehir merkezinde işlerini çözmede tamamen DP'nin yardımcı olduğunu ifade etmiş, ayrıca Sümerbank eşyalarının yeterli ölçüde köylülere dağıtılmadığını tespit etmişti.⁴⁸ CHP Ağrı Milletvekillerinin yaptığı çalışmalarda DP'nin güçlü olmamasına rağmen partilerinin ilçe ve köylerde teşkilatı geniş bir alana yaymadığı için DP'nin özellikle aşiretleri yanına çekerek bu boşluğu doldurmak istediğini rapor etmişlerdi.⁴⁹ CHP, köylerdeki teşkilatlanma çalışmalarını tam olarak tamamlayamadığı için muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılmama kararı almıştı.⁵⁰ CHP, DP karşısında bu açığı kapatabilmek için 15 bucak ve 243 köyde Ocak Teşkilatı kurmuş, Halkevi kanalıyla merkez ile taşra arasında bağların güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ülkedeki genel siyasi hava Ağrı'ya da yansımış, DP'nin en uç nokta olan köylerde başlattığı teşkilatlanma çalışmaları, CHP'nin ihmal ettiği taşraya yönelmesine yol açmıştı.

DP İktidarında Ağrı

1950'de iktidar gelen DP, Ağrı'da zamanla çok güçlü bir konuma yükselmiş, CHP, bu yükselişi DP'nin izlediği siyaset anlayışından ziyade izlediği kürtçülük ve tarikatçı propagandalara,⁵¹ DP ise Ağrı'daki yükselişi yapılan yatırım ve hizmetlere bağlamıştı.

1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar Doğu Anadolu Bölgesine yaptığı seyahat sonrasında⁵², Ağrı'nın kalkınması için DP olarak İş Bankası'nın burada açılması yönünde bir çalışma başlatmıştı.⁵³ 1953'de DP Ağrı'da yatırımlarını geniş alana yaymış, 11. Karayolları Bölge Müdürlüğü'nün gayretleriyle ile Ağrı- Van arası 11 saatten 4.5 saate düşmüş,⁵⁴ 403.956 lira harcanarak Muradiye-Doğubeyazid yolu yapılmıştı.⁵⁵

⁴⁸ B.C.A.490.1.0/614.10.1-12.

⁴⁹ B.C.A.490.1.0/614.10.1-21.

⁵⁰ B.C.A.490.1.0/238.943.4-2.

⁵¹ B.C.A.490.1.0/240.956.1-3.

⁵² *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*,3/3-25.1445.

⁵³ B.C.A.030.18.1.2/131.12.8; *Zafer*,8 Ekim 1952; *Cumhuriyet*,15 Ekim 1952.

⁵⁴ *Zafer*,15 Ekim 1956.

⁵⁵ *T.B.M.M Tutanak Dergisi*, XXV/6,s.305.

Eleşkirt ve Doğubeyazid’de baraj inşaatlarına başlanmış, Eleşkirt ve Patnos’da sağlık merkezleri, sanat okulu ve ⁵⁶ havaalanı Ağrı’da açılmıştı.⁵⁷ Ağrı Erkek Sanat Okulu enstitüye dönüştürülmüştü.⁵⁸ 1950’den 1954’e kadar şehrin elektrik şebekesi tamamlanmıştı.⁵⁹ Bu çalışma ve yatırımlar Ağrı’da halkın DP’ye eğilim göstermesinin önünü açmıştı.

Çiftçiye Topraklandırma Kanunu çerçevesinde halka arazi dağıtımı yapılmıştı.⁶⁰ Bakan Celal Yardımcı’nın girişimleriyle lise kurulmuş, Ağrı ve ilçelerinde başlatmış olduğu kalkınma hamlesi sonucu CHP’nin kalesi konumunda olan Tutak dâhil DP ilçelerde hakim olmaya başlamıştı.⁶¹ Ağrı DP İl Başkanı Nimet Sümer, Bedri Şefkati’ye DP’nin merkez ve ilçelerde teşkilatlanmayı tamamladığını, küçük olan köylere kadar gidildiğini ve çalışmaların çok iyi gittiğini ifade etmişti.⁶² DP Tutak İlçe Başkanı kendisinin istifaya ettiği haberleri karşısında bu habere sert bir karşılık vermiş, Tutak’ta bir köy hariç hepsinin DP’ye geçtiğini çalışmaların iyi gittiğini, bunu çekemeyen muhalif partilerin bu tür haberler çıkardıklarını, öldüğü takdirde bile kendisinin DP binasının bahçesine gömülmesini istemişti.⁶³

Muhtarlık seçimlerinin yaklaşmasıyla iki parti arasındaki rekabet artmış, 1953 İl Daimi Encümen DP İl İdare Kurulu’ndan Zeki Tokar, Abdurrezzak Kurdun, Ömer Karaca ve Fettah Aktan’ın yakından takip ettiği seçimler DP’nin üstünlüğü ile sonuçlanmıştı.⁶⁴ Muhtarlık seçimlerini Tutak’ta bazı köylerde CHP kazanırken⁶⁵, Aşağı Küpkıran Köyü’nde yapılan muhtarlık seçimlerinde 212 oydan 187’sini DP kazanmış, bu durum genel seçimler öncesi DP için önemli bir sınav olmuştu.⁶⁶

Kasım Kührevi, seçimler öncesi Ağrı’ya seyahat düzenleyerek, çalışmalarını yerinde görmüş, Ömer Karaca, Tefik Sümer ve Tutak’ın Milan

⁵⁶ SARAÇOĞLU, Ş. “Demokrat Parti ve Kuruluşu, XIII ” **Yayla**,1 Eylül 1953.

⁵⁷ **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, XXV/6,s.306;**Aynı Tarihi**, Aralık 1956, s.22;**Cumhuriyet**,12 Eylül 1953.

⁵⁸ **B.C.A.030.01.00/90.566.1.** DP programına Doğu Anadolu Bölgesi’ni kalkındırmak için enstitü ve üniversitelerin kurulmasını koymuştu. (**Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Ankara 1946,s.27)

⁵⁹ **Zafer**,30 Mart 1957.

⁶⁰ **B.C.A.030.18.1.2/132.51.14;** **Zafer**,23 Nisan 1954.

⁶¹ **Demokrat Ağrı**,13 Kasım 1954.

⁶² **Yayla**, 15 Ocak 1953.

⁶³ **B.C.A.490.1.0/134.546.2;** **Yayla**, 31 Ocak 1953.

⁶⁴ **Yayla**, 10 Ocak 1953.

⁶⁵ **Ulus**,26 Şubat 1953.

⁶⁶ **Yayla**, 2 Mart 1953.

Köyü kalabalık bir heyet bu seyahate eşlik etmişti.⁶⁷ Gılıkan, Sağan, Memitan ve Hoşyan Köylerinde halkın sorunlarını dinleyen⁶⁸ Kasım Kührevi'nin çalışmaları seçimler öncesi iki parti arasındaki rekabeti arttırmıştı.⁶⁹ Kührevi, Patnos'tan sonra Dedeli, Sarısu, Sultanmut Nahiyelerine giderek çalışmalarına burada devam etmiş,⁷⁰ Taşlıçay'da halka hitaben yaptığı konuşmada kendisini eleştiren Kasım Gülek'e sert çıkararak DP'nin Doğu'ya yaptığı yatırımların ortada olduğunu belirtmişti.⁷¹ Ağrı Milletvekili ve Devlet Bakanı Celal Yardımcı, Taşlıçay ve Diyadin'de yaptığı incelemelerde Taşlıçay'ın ilçe olabilmesi için çalışacağını söyleyerek burada halkın sorunları hakkında kaymakamdan bilgi almıştı.⁷²

DP, çeşitli sebeplerden geri kalmış doğu illerinin iktisadi ve kültürel kalkınması konusunda gerekli fedakârlıkların yapılacağını teminatını vermişti.⁷³ Bakan Celal Yardımcı, 4 yılda 296 cami yaptırdıklarını ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesini iki katına çıkardıklarını söylemiş,⁷⁴ Patnos'taki caminin yapımı için 4000 lira Diyadin'deki camii için 2000 lira ile toplam 21 camii için 8.450 lira yardım göndermişti.⁷⁵ CHP Kars Milletvekili Hüsametdin Toğaç, Celal Yardımcı'nın “ *Bu millet dindar doğru dindar ölecek* ” sözleriyle dinin siyasete alet edildiği iddiasıyla Meclis'te soru önergesi vermişti.⁷⁶ Bakan, bu iddiaların Ulus Gazetesi tarafından uydurulduğunu dini siyasete alet edecek bir konuşma yapmadığını söylemiş,⁷⁷ sözlerinin muhalif basın tarafından abartıldığını iddia etse de Hüsametdin Toğaç, Ağrı'da camilere verilen yardımın diğer illerden daha fazla olduğunu ortaya koyarak iddiasını kanıtlamaya çalışmıştı.⁷⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Teftiş Heyeti Başkanı Muammer Tapucu, camii için ayrılan paraların özellikle seçimlere yakın zamanda dağıtılarak DP'nin oy

⁶⁷ **Yayla**, 1 Eylül 1953.

⁶⁸ **Yayla**, 7 Eylül 1953.

⁶⁹ SARAÇOĞLU, Ş. “Demokrat Parti ve Kasım Kührevi ” **Yayla**,1 Eylül 1953.

⁷⁰ **Yayla**,11 Eylül 1953.

⁷¹ **Yayla**,12 Eylül 1953.

⁷² **Yayla**,14 Eylül 1953.

⁷³ **Yeni Ulus**, 20 Nisan 1954.

⁷⁴ **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, XXV/6,s.298;**Cumhuriyet**,24 Mart 1954.

⁷⁵ **B.C.A.010.09/322.998.2-52**.

⁷⁶ **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, XXV/5,s.132;**Ulus**,24 Eylül 1953; AVCIOĞLU, S. “Soru Müessesesi” **Yayla**,21 Kasım 1953.

⁷⁷ **T.B.M.M Tutanak Dergisi**, XXV/6,s.304.

⁷⁸ **Yayla**,20 Kasım 1953.Ağrı'da 1954'de tamamlanan cami 450 bin liraya mal olmuştu.(**Zafer**, 30 Eylül 1957.) Siddıkiye, Patnos ve Tutak Camiisidir. (**T.B.M.M Tutanak Dergisi**, XXV/6,s.299)

kaygısı ile hareket ettiğini vurgulamıştı.⁷⁹

CHP'nin kalesi olarak adledilen Tutak'ın Bayındır Köyü'nden 150 kişinin⁸⁰ ve Doğubeyazid'in Örtülü Köyü'nden 100 kişinin CHP'den istifa ederek DP'ye geçmesiyle burada Ocak Teşkilatı kurulmuştu.⁸¹ 13 Ekim 1954'de yapılan Leylakpınar Ocak Kongresi parti binasında yapılmış, Ocak İdari Heyeti'ne İbrahim Tunay, Tahir Altunel, Ali Pusat, Sait Gürşen ve Hüsnü Tekkılıç seçilmiş, kendi aralarında başkanlığa İbrahim Tunay'ı seçmişlerdi. Teyyare Mahallesi Ocak Kongresi aynı tarihlerde toplanmış, İdari Heyet'e; Mehmet Kutlay, Servet Şahin, Cemal Talay ve Ali Temel ve merkez ilçeye delege olarak Ragıp Özmen, Şamil Gökçalp ve Kamil Murat seçilmişti.⁸² Seçimler öncesi Diyadin'e bağlı 50 hanelik Soran Köyü'nde CHP'den DP'ye geçenler Ocak Teşkilatı'nı kurarak başkanlığa Abdulkerim Kaya, üyeliklere ise; Kamil Işık, Ali Kaya, Hasan Kaya, 20 hanelik Kürdi Köyü de DP'ye geçerek başkanlığa Nebi Polat, üyeliklere ise; Abdî Yılmaz, Abdullah Yaşar, Mehmet Yardımcı ve Tufan Taşdemir seçilmişti.⁸³ DP'den de Patnos Belediye Başkanı Ali İhsan Erhan ve idari heyetten 4 kişi istifa etmişti.⁸⁴

Seçimler öncesi Kasım Kührevi Ağrı'da yaptığı konuşmada; *“CHP'nin 1954 seçimlerinde de aynı akıbete uğrayacağını, hatta şimdiki mebus sayısını bile muhafaza edemeyeceklerini”*⁸⁵ iddia ederek CHP'nin kan kaybettiğini vurgulamış, Çumaçay Nahiyesi ile Sağırtaş, Aşağı Kent, Ortakent köylerinde seçmenlerle konuşmuş, Ağrı- Kağızman yolu hakkında yetkililerden bilgi almıştı.⁸⁶ DP, Celal Yardımcı, Kasım Küfrevi, Halis Öztürk, Nimet Sümer gibi güçlü adaylarla seçime katılmış ve⁸⁷ Ağrı'da seçimleri büyük bir farkla kazanmıştı.

Eleşkirt'de CHP'nin İlçe Başkan Yardımcısı Suat Öztürk, CMP İlçe Eski Başkanı Mehmet Dişçi partilerinden istifa ederek DP'ye katılmışlardı.⁸⁸ Yine 1955'de CHP'nin önde gelen üyelerinden Mehmet Kaya, Bekir

⁷⁹ B.C.A.010.09/322.998.2-53.

⁸⁰ **Yayla**,19 Şubat 1954.

⁸¹ **Karaköse**,17 Şubat 1954.

⁸² **Karaköse**,16 Ekim 1954.

⁸³ **Demokrat Ağrı**, 6 Mart 1954.

⁸⁴ **Yeni Ulus**,24 Ocak 1954.

⁸⁵ **Yayla**,18 Eylül 1953.

⁸⁶ **Yayla**,19 Eylül 1953.

⁸⁷ B.C.A.030.10.0/78.515-11;**Milliyet**,13 Nisan 1954;**Zafer**, 13 Nisan 1954;**Cumhuriyet**, 29 Mart 1954

⁸⁸ **Demokrat Ağrı**, 28 Ekim 1954;**Karaköse**,29 Ekim 1954.

Erdoğan,⁸⁹ Taşlıçay'dan da 85 kişi CHP'den istifa ederek DP'ye geçmişti.⁹⁰ Bunun yanında Ağrı DP Üyesi Fettah Aktan, Köylü Partisi'ni kurmak için girişimlerde bulununca DP'den ihraç edilmişti.⁹¹ Fettah Aktan, amacının demokrasinin daha iyi yerleşmesi için DP'nin karşısına sağlam bir muhalefet partisi ile çıkmak olduğunu söylemişti.⁹²

DP İl Teşkilatı, 12 Şubat 1955'de yaptığı toplantıda Merkez İlçe Kongresi'nin 10 Nisan'da yapılmasına karar vermiş, ocaklardan bu tarihe kadar kongrelerini bitirenlerin belgeleri ile birlikte kongreye katılmalarını istemişti.⁹³ DP İl Teşkilatı Abdurrezzak Kurt'un başkanlığında toplanan kongrelerde, ocak teşkilatları tespit edilmişti.⁹⁴

1955'te DP Ağrı'da eski gücünü kaybetmeye başlamış, parti teşkilatında büyük bir durgunluk göze çarpmış, toplantılar düzenli bir şekilde yapılamamıştı.⁹⁵ Demokrat Ağrı gazetesine göre halk, DP'nin ilk kalelerinden biri olan Ağrı'da partinin bu durgunluktan kurtularak tekrar çalışmalarını hızlandırmasını arzulamıştı.⁹⁶ DP seçimlerde üstünlük sağlamasına rağmen bağımsız adayların seçimlerde etkili olması üzerine DP'nin çalışmalarını yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmişti.⁹⁷

Hürriyet Partisi'nin kurulmasıyla birlikte Meclis'te bağımsız siyaset yapan Kasım Kührevi, bu partiyle görüşmeler yapmasına rağmen yeni kurulan partiye girmeyerek bağımsız siyaset yapmaya devam etmişti.⁹⁸ Kührevi, kişisel meselelerden bağımsız siyaseti benimsediğini belirtmişti.⁹⁹ DP'den Abdurrahman Kurt ve kurucularından Mehmet Bilgin partilerinden istifa ettiklerini açıklamışlardı.¹⁰⁰ DP Ağrı Başkan Vekili Zeki Toker, bu tür

⁸⁹ **Karaköse**, 3 Mart 1955. Ağrı'da MP Teşkilatı'nı kuranlar çok fabrikatör ve tüccar kesiminden olmuştu. (**Kudret**, 23 Kasım 1950)

⁹⁰ **Yayla**, 9 Mart 1954.

⁹¹ **Şark Ekspres**, 16 Ağustos 1955; **Karaköse**, 15 Ağustos 1954.

⁹² **Karaköse**, 15 Ağustos 1954.

⁹³ **Karaköse**, 25 Mart 1955.

⁹⁴ **Karaköse**, 30 Mart 1955.

⁹⁵ **Demokrat Ağrı**, 5 Ocak 1955.

⁹⁶ **Demokrat Ağrı**, 10 Ocak 1955.

⁹⁷ ŞEFKATLİ, B.M. "Şehrimiz DP Teşkilatı Yeniden Ele Alınmalıdır" **Şark Ekspres**, 28 Eylül 1955.

⁹⁸ **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1955; **Karaköse**, 29 Aralık 1955; **Şark Ekspres**, 27 Aralık 1955. Meclis'te Hürriyet Partisi'ne yakın bir politika takip etmişti. (**Demokrat Ağrı**, 14 Aralık 1955.)

⁹⁹ **Milliyet**, 27 Aralık 1955; **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1955.

¹⁰⁰ **Demokrat Ağrı**, 14 Aralık 1955.

hareketlerin partide ikililiğe ve bozgunculuğa yol açtığını vurgulamıştı.¹⁰¹

1956'da Taşlıçay DP İlçe Kongresi Milletvekili Nimet Sümer başkanlığında 37 delegenin katılımı ile yapılmış, İdari Heyet'e: Ali Bayat, Kamil Özer, Ferit Şahin, Yusuf Varoğlu, Haydar Turan ve Halil Bayram seçilmişti.¹⁰²

DP'de belediye seçimlerinde izlenen politikaları yanlış bulan İlçe İdare Kurulu Üyesi Tevfik Sümer istifa etmesi partide problemleri su yüzüne çıkarmış, İlçe Başkanı Nuri Ünsal ve arkadaşları da istifalarını vermesi partide büyük bir huzursuzluk yaratmıştı.¹⁰³ Nuri Ünsal yaptığı açıklamada; 3 senedir Ağrı'da zümrecilik ve şahsi çıkarların olduğunu, üyeler üzerinde baskının olduğunu, son belediye seçimlerinde oynanan çirkin olaylarla bunun su yüzüne çıktığını ve Yüksek Seçim Kurulu kararlarının yok sayıldığını öne sürmüştü.¹⁰⁴ Nuri Ünsal'ın istifası üzerine DP İlçe Başkanlığı'na Ömer Karaca seçilmiş, başkanlığa seçilir seçilmez idare heyeti toplayarak Şeref Saraçoğlu'nun partiden ihraç edildiği halde bunun neden yerine getirilmediğini sorgulamak olmuştur.¹⁰⁵ Ağrı Belediyesi'nin bu keyfi tutumu Ankara'da da rahatsızlığa neden olmuş, Hürriyet Partisi Genel Başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, müstakillerin davasını partilerinin desteklediğini Ağrı Belediyesi'nde DP'lilerin yaptığı usulsüzlükleri en kısa zamanda Meclis'e taşıyacaklarını belirtmişti.¹⁰⁶ CMKP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da bu usulsüzlüklerin kaldırılması için girişimlerde bulunmuştu.¹⁰⁷ DP'nin belediyede izlediği politikaların yanlış olduğunu düşünen bazı üyeler CMKP'ye geçmek için girişimlerde bulunmuşlardı.¹⁰⁸

DP, müfettişlik bölgelerine yeni bir düzenleme getirerek Ağrı, Kars ve Van bölgesi müfettişliğine Erzurum Milletvekili Abdulkadir Eryurt'u atamıştı.¹⁰⁹ Abdulkadir Eryurt Ağrı Milletvekili Halis Öztürk'ün Tutak'ın Karakoyu Köyü'ndeki evinin iki defa aranması olayını araştırmış,¹¹⁰ Halis Öztürk'de dokunulmazlığına rağmen evinin aranma olayını DP Meclis

¹⁰¹ TOKER, Z. " DP Teşkilatımızda İmtiyaz mı isteniyor" **Karaköse**, 17 Aralık 1955.

¹⁰² **Şark Ekspres**, 17 Ekim 1956; **Yayla**, 15 Ekim 1956; **Karaköse**, 17 Ekim 1956.

¹⁰³ **Demokrat Ağrı**, 14 Mart 1956.

¹⁰⁴ **Demokrat Ağrı**, 16 Mart 1956.

¹⁰⁵ **Demokrat Ağrı**, 4 Nisan 1956.

¹⁰⁶ **Demokrat Ağrı**, 30 Nisan 1956.

¹⁰⁷ **Demokrat Ağrı**, 9 Mayıs 1956.

¹⁰⁸ **Demokrat Ağrı**, 2 Nisan 1956.

¹⁰⁹ **Karaköse**, 3 Nisan 1956; **Demokrat Ağrı**, 4 Nisan 1956.

¹¹⁰ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1956.

Grubu'na taşımıştı.¹¹¹ Abdulkadir Eryurt, Ağrı'ya gelerek partiyi teftiş etmiş, anlaşmazlıkları çözmek için çalışmalar yapmıştı.¹¹²

1956'da Tutak DP Kongresi parti binasında toplanmış, Kongre Başkanlığına Zeki Toker, Kâtipliklere Ömer Karaca ve Osman Öztürk seçilmişti.¹¹³ Tutak DP Kongresi'nde Mecit Yalçın yerine Osman Öztürk'ün getirilmesi tartışmaları beraberinde getirmiş, DP Genel Merkezi'ne itirazda bulunan Mecit Yalçın tekrar başkanlığa seçilmişti.¹¹⁴ Aynı tarihlerde Merkez İlçe Kongresi Ferah Oteli Salonunda 77 delegenin katılımıyla yapılmış, yapılan seçimlerde Kongre Başkanlığı'na Zeki Toker, İkinci Başkanlığa Abdülkadir Şefkat, kâtipliklere; Mehmet Kutlay ve Sabri Öneydin seçilmişti. Seçimlerden sonra yapılan konuşmalarda 1950'den beri DP'nin Ağrı'da yaptığı yatırım ve hizmetler anlatılmıştı. Kongrede İdari Heyet'e; Ömer Karaca, Kerim Çetin, Rıza Avcı, İbrahim Tunay, Cabbar Erat, Şevket Kızılcın ve Cimsit Arslan seçilmişti.¹¹⁵

1957'de DP Ağrı Teşkilatı, parti içinde hizipçilik yaptıklarını iddia ederek Şevket Kızılcın, Kerim ve Abdalcabbar Erat'ın yerine Nedim Ülkü, Gazi Alyap ve Mehmet Kutlay'ı getirmişti.¹¹⁶

Bakan Celal Yardımcı, seçimlerden önce sorunları tespit etmek için Ağrı'ya gelerek incelemelerde bulunmuştu.¹¹⁷ 1957 Seçimleri için aday belirleme sürecinde CHP Şevkatlioğlu, Ali Dumlu, Alısan Erhan, Hanif Akkayun, Fuat Fırat, Salih Türkmen, CMP'den Memduh Bakier, Ahmet Alparslan, Abidin Yancı, Mehmet Zora gösterilmişti.¹¹⁸ Ağrı'da geniş bir taban ve güçlü bir desteği olan Kasım Kührvi belirleyici olacağı bilindiğinden partiler kendi listelerine almak için uğraşmışlardı¹¹⁹ DP aday olarak Celal Yardımcı, Kasım Kührvi'yi aday göstermişti.¹²⁰ Seçim

¹¹¹ **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1956.

¹¹² **Yayla**,24 Ağustos 1956.Belediye Başkanlığı'na Şeref Saraçoğlu'nun getirilmesi ile problemler az da olsa çözülmüştü. (**Demokrat Ağrı**, 22 Kasım 1956)

¹¹³ **Karaköse**,10 Eylül 1956;**Şark Ekspres**, 10 Eylül 1956; **Demokrat Ağrı**, 11 Eylül 1956

¹¹⁴**Demokrat Ağrı**, 13 Eylül 1956;**Yayla**,13 Eylül 1956. Mecit Yalçın, başkan seçilmeden önce kahvehanede otururken iki kişinin sopalı saldırısına uğrayarak ağır yaralanmıştı. (**Karaköse**,10 Mart 1956)

¹¹⁵ **Karaköse**, 16 Ekim 1956;**Şark Ekspres**, 16 Ekim 1956.

¹¹⁶ **Demokrat Ağrı**, 19 Eylül 1957.

¹¹⁷ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1957.

¹¹⁸ **Zafer**,8 Ekim 1957; **Milliyet**, 15 Ekim 1957;**Şark Ekspres**, 23 Eylül 1957.

¹¹⁹ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1957.

¹²⁰ **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1957.

çalışmaları çerçevesinde Bakan Celal Yardımcı ve DP İdari Heyeti, Ağrı ve Doğubeyazid'de çalışmalarda bulunmuş, Ağrı'da büyük bir cami yaptırmak için 250 bin liralık bir bütçe ayırdıklarını söylemişti.¹²¹

Didem Köyü CHP Ocak Başkanı Mehmet Yılmaz,¹²² merkez kazaya bağlı Abalı'da 57 kişi ile Akyazı'da Hürriyet Partisi'nin 10 Ocak Teşkilatı¹²³ ve Hıdırdodik Köyü CHP Ocak Başkanı Heyeti partilerinden istifa ederek DP'ye geçmişlerdi.¹²⁴ Seçimlerden önce Ağrı'nın önde gelen tanınmış tüccarlarından Hamdi Acarbay DP'den istifa etmişti.¹²⁵ CHP, Ağrı merkez olmak üzere Eleşkirt'in tamamen kendi saflarına geçtiğini belirtmişti.¹²⁶ Yapılan seçimleri ciddi oranda kan kaybetmesine rağmen DP kazanmıştı.

3 senedir yapılamayan DP Ağrı İl Kongresi 1958'de parti binasında toplanmıştı.¹²⁷ 59 delegenin katıldığı kongreye Doğubeyazid İlçesi katılmamıştı. Kongre Başkanlığı'na Mehmet Peker, İkinci Başkanlığa Mecit Yalçın, Kâtipliğe Rıza Avcı getirilmişti.¹²⁸ Patnos Delegeesi Nurettin Yıldırım Tutak-Patnos yollarının aylarca kapalı kalmasının sıkıntılarını gündeme getirmişti. Diyadin Delegeesi Şamil Peker özellikle müteahhitlerden şikâyetçi olarak okul ve çeşmelerin iyi yapılmadığını söylemiş; Patnos Delegeesi Nurettin Yıldırım kışın Tutak-Patnos yollarının kapandığını buna bir çözüm bulunmasını istemişti.¹²⁹ Dileklerden sonra yapılan seçimlerde İdari Heyet; İsa Eraslan 57, Zeki Toker 57, Abdulkadir Şefkatli 56, Şamil Gökâl 51, Abdurrezzak Kurt 48, Reşti Sarı 46, Mehmet Ali Karaca 43, Mustafa Kılıçarslan 42, Medet Araz 40 oy alarak oluşmuştu.¹³⁰ İdari Heyet seçiminden sonra ittifakla Başkanlığa İsa Eraslan İkinci Başkanlığa Zeki Toker¹³¹, Kâtipliğe M.Ali Karaca, Muhasipliğe Şamil Gökâl seçilmişti.¹³²

¹²¹ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1957; **Yayla**,28 Eylül 1957.

¹²² **Karaköse**,16 Eylül 1957.

¹²³ **Demokrat Ağrı**, 19 Eylül 1957.

¹²⁴ **Yayla**,30 Eylül 1957; **Demokrat Ağrı**, 30 Eylül 1957.

¹²⁵ **Şark Ekspres**, 25 Eylül 1957.Celal Yardımcı bu gezisinde Patnos'ta bir dizi açılışta bulunmuştu. (**Demokrat Ağrı**, 27 Eylül 1957.)

¹²⁶ **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1957.

¹²⁷ **Demokrat Ağrı**, 29 Eylül 1958

¹²⁸ **Şark Ekspres**,30 Eylül 1958;**Demokrat Ağrı**, 30 Eylül 1958.

¹²⁹ DP, Ağrı'nın imarı konusunda istimlaklar için 80 bin lira harcamış, 356 köye içme suyu götürmüştü.73 köyde ilkokul ve merkezde Erkek Sanat Enstitüsü açmıştı. Toprak Mahsulleri ve Şeker Şirketi lojmanları inşaa etmişti.(**Zafer**, 30 Mart 1957.)1958'de Ağrı Kız Enstitüsü'nü kurmuştu.(**İkinisan**,18 Ekim 1958.)

¹³⁰ **Karaköse**,29 Eylül 1958;**Şark Ekspres**, 1 Ekim 1958

¹³¹ Zeki Toker, afyon kaçakçılığından Van'da tutuklu bulunduğu için Ağrı DP

İlk toplantısını 4 Ekim’de yapan heyet, özellikle 1954 Seçimlerinde bağımsız aday olan ve partiden uzaklaştırılan Avukat Halil Acarbey’in durumu görüşülmüş, tekrar partiye alınmasına karar verilmiş, ayrıca İl İdare Heyeti’nde yer alan Şevki Karaca’nın istifası ele alınmış, partiye iyi hizmetleri olduğu için istifası kabul edilmemişti.¹³³ Özellikle DP, 1958’de seçimlerde istediği ölçüde oy alamamasına rağmen Ağrı’da iyi bir çıkış yakalamış, muhalefet partilerinden önemli katılımlar olmuştu. Hamur İlçesi’nde bağımsız adaylığını koyarak belediye seçimlerini kazanan Abdülaziz Kaya, bütün belediye meclisi ile birlikte DP’ye geçmiş,¹³⁴ CHP Doğubeyazid Teşkilatı, partili Belediye Meclis Üyeleri toplu bir şekilde istifa edip DP’ye geçtikleri için ilçede CHP Teşkilatı fesh edilmişti.¹³⁵ Murat Nahiyesi’ne bağlı Kaender Köyü muhtar seçiminde DP’li Hamit Yılmaz CHP’yi geride bırakarak ciddi bir oy farkıyla seçimleri kazanmıştı.¹³⁶

Mirangi Köyü’nden Alparslan ve Kılıçarslan aileleri CHP’den istifa ederek DP’ye geçmişlerdi.¹³⁷ 1959’da DP Ağrı’da çıkışını sürdürmüş, Diyadin’de 22 köyün tamamı CHP’den istifa ederek DP’ye katılmıştı.¹³⁸ Diyadin İlçesi’nde de Yukarı Akpazar ve Bezirgan Köylerinde CMKP’den istifa eden ihtiyar heyeti toplu bir şekilde DP’ye geçmişti.¹³⁹

Muhalefetin birleşmeye başlamasıyla birlikte DP, Türkiye genelinde Vatan Cephesi kurmaya başlamıştı. DP muhalefete karşı bir güç birliği oluşturmak için Ağrı ve Diyadin’de Vatan Cephesi Yardımcı Ocağı’nı kurmuş, Nur Palas Otelı’nde açılışı yapılan Ocağa 178 aile reisi kayıt yaptırmıştı. İlçe Başkanı Ömer Karaca açılışta yaptığı konuşmada: “*Şarkın Demokrat kalesi bulunan Ağrı yine ilk adımı Şarkda biz Ağrılılar atmak suretiyle Vatan Ocağını açtık*” diyerek bu ocağın Doğu Anadolu için bir model oluşturabileceğini vurgulamıştı. Vatan Cephesi Müteşebbis Heyeti; Dişçi Zihni Şimşek, Tüccar Ali Akbulut, Ali Tanzif, İshak Yücel ve Hanefi Kaban’dan oluşmuştu.¹⁴⁰ Vatan Ocağı’na daha çok Taştan, Bakan, Gümüşer

Teşkilatı’ndan ihraç edilmişti.(**Cumhuriyet**,9 Şubat 1959.)

¹³² **Yayla**,30 Eylül 1958;**Karaköse**,30 Eylül 1958; **Demokrat Ağrı**, 1 Ekim 1958.

¹³³ **Şark Ekspres**, 7 Ekim1958; **Karaköse**, 6 Ekim1958.

¹³⁴ **Karaköse**,15 Aralık 1958.Hamur 1958’de ilçeye dönüşmüştü.(**Demokrat Ağrı**, 15 Aralık 1958.)

¹³⁵ **Zafer**, 28 Eylül 1958.

¹³⁶ **Karaköse**,23 Aralık 1958.

¹³⁷ **Ulus**,22 Şubat 1959; **Karaköse**,4 Mart 1959.

¹³⁸ **Şark Ekspres**, 29 Nisan 1959.

¹³⁹ **Karaköse**,30 Nisan 1959.

¹⁴⁰ **Yayla**, 10 Mart 1959;**Karaköse**, 9 Mart 1959.

ve Atmaca aileleri üye olmuştu.¹⁴¹Milletvekili Kasım Kührevi de Vatan Cephesi Yardımcı Ocağı'nı ziyaret ederek eskisinden daha fazla birliğe ihtiyaçlarının olduğunu, kitle halinde hedeflerine ulaşacaklarını vurgulamıştı. Yapılan seçimlerde İdari Heyet'e; İkinci Başkanlığa İsa Eraslan, Kâtipliğe Mehmet Ali Karaca, Muhasipliğe Mustafa Kılıçaslan seçilmişti.¹⁴²

DP Müteşebbis Heyeti Nimet Sümer'in başkanlığında parti binasında toplanmış, Sümer, özellikle hassas bir süreçten geçtiklerini eskisinden daha çok dayanışma içerisinde olunmasını istemişti.¹⁴³ DP Heyeti, 1959'da Ağrı'da meydana gelen asayiş olaylarından ötürü Vali Hakkı Baykal'ı makamında ziyaret etmişler, şehirde asayişin olmadığı şikâyetinde bulununca vali, makamından DP'lileri kovmuştu. DP Heyeti bu olayı Başbakan Adnan Menderes'e taşımıştı.¹⁴⁴ Bu dönemde Ağrı'da asayiş sorunları yaşanmış, Tutak'ta bir dizi çatışmalar yaşanması üzerine olayları araştırmak için müfettişler görevlendirilmişti.¹⁴⁵ Aynı tarihlerde DP Eleşkirt Teşkilat Başkanı Reşit Çeçen evine giderken silahlı saldırıya uğramıştı.¹⁴⁶

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 26 Ağustos 1959'da Ağrı'ya geleceğini bildirmesi üzerine Ağrı DP Teşkilatı, Nimet Sümer'in başkanlığında toplanarak yapılacak çalışmalarla ilgili görüş alışverişinde bulunmuştu.¹⁴⁷ Celal Bayar, Ağrı'da çeşitli temaslarda bulunduktan sonra Malazgirt Zaferi şenliklerine katılmıştı.¹⁴⁸ Ağrı'da çalışmalarını bitiren Bayar, buradan Diyarbakır'a geçmişti. Cumhurbaşkanı'nın direktifleri doğrultusunda DP Ağrı Milletvekilleri Patnos, Doğubeyazid, Hamur, Patnos'a giderek halkın ihtiyaçları üzerinde durmuşlar, özellikle elektrik, su ve yolların durumu ile ilgili çalışmaları yerinde görmüşlerdi.¹⁴⁹

DP Ağrı Hamur İlçe Kongresi 26 Ocak 1959'da gelen delegelerin katılımıyla parti binasında toplanmıştı. İl Teşkilatı tarafından Zeki Toker, Abdurrezzak Kurt görevlendirilmişti. İdari Heyet'e; Cemil Yiğit,

¹⁴¹ **Karaköse**, 13 Mart 1959.

¹⁴² **Şark Ekspres**, 8 Haziran 1959; **Karaköse**, 8 Haziran 1959.

¹⁴³ **Cumhuriyet**,24 Mayıs 1959;**Yayla**, 2 Haziran 1959.**Şark Ekspres**, 2 Haziran 1959.

¹⁴⁴ **Karaköse**,16 Haziran 1959;**Şark Ekspres**, 16 Haziran 1959.

¹⁴⁵ **Şark Ekspres**, 22Haziran 1959;**Karaköse**,10 Temmuz 1959

¹⁴⁶ **Karaköse**,30 Haziran 1959;**Şark Ekspres**, 30 Haziran 1959.

¹⁴⁷ **Yayla**, 26 Ağustos 1959;**Şark Ekspres**, 24 Ağustos 1959.

¹⁴⁸ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1959;**Karaköse**, 27 Ağustos 1959;**Şark Ekspres**, 27 Ağustos 1959.

¹⁴⁹ **B.C.A.030.11.1.0/66.438-4**;**Karaköse**,19 Ekim 1959.

Abdulhamit Kaya, Zeki Kekin, Nuri Arslan, Mehmet Ayhan, Süleyman Arslan ve Mehmet Yiğit 26 oy olarak seçilmişti.¹⁵⁰

1960'da DP'nin Ağrı'da güç kaybettiği söylense de Sanayi Odası Meslek Grupları Seçimlerinde DP 9, CHP 3 adaylık kazanmıştı.¹⁵¹ Sanayi Odası seçimlerinden sonra DP İdari Heyet seçimleri hazırlıklarına başlamış, Genel Merkez'in isteği doğrultusunda İl İdare Heyeti'nin görevine son verilmiş, Abdurrezzak Bey'in başkanlığında toplanarak Mustafa Kılıçaslan, Abdurrezak Kurt, Abdulkadir Şefkatli, Tahir Toker, M. Ali Karaca, Şükrü Şenol, Şamil Gökalp İdari Heyet'e seçilmişlerdi.¹⁵² İdari Heyet seçimlerinden sonra Ağrı'da CHP ve CMKP'den bazı üyeler DP'ye geçmek için İdari Heyet ile temas geçmişlerdi.¹⁵³ DP İl Başkanı Nimet Sümer ülkenin içinde bulunduğu durumu ve muhalif partilerden istifa ederek DP'ye geçenlerin durumunu görüşmek üzere parti teşkilatını toplamıştı. Sümer, İdari Heyet'in görüşlerini almış ve tüzük hükümlerine göre Parti Meclis Grubu ve Belediye Meclis Grubu'nun kurulması için çalışma başlatmıştı.¹⁵⁴

Seçimler öncesi partiler arasında rekabet artmış, Milletvekili Şeref Saraçoğlu Tutak ve Patnos'ta seçim çalışmalarını başlatmıştı.¹⁵⁵ Seçimler öncesi Ağrı'da CHP'de istifalar yaşanmıştı. CHP Tayyare Semt Ocağı başkan ve İdare Heyeti toplu bir şekilde DP'ye katılmışlardı.¹⁵⁶

CHP'nin Ağrı'da kurucularından Belediye Başkanı Fazıl Karacan ve Sanayi ve Ticaret Odası Eski Başkanı İlhan Ogün ile birlikte partilerinden istifa ederek DP'ye geçmeleri CHP'de büyük bir şaşkınlık yaratmıştı.¹⁵⁷ CHP'den 64 kişi partilerinden istifa ederek DP'ye geçmiş,¹⁵⁸ aynı zamanda CHP yönetiminde yer alan Halit Alparslan, İsmail Alparslan ve İbrahim Kılıçaslan¹⁵⁹, CMKP'nin İl Başkanı Cevdet Elçi ve İsmail Aras partilerinden istifa ederek DP'ye katılmışlardı.¹⁶⁰ Yukarı Keşiş Köyü'nde Demir, Yeğen ve Yaşar aileleri toplu bir şekilde CHP'den DP'ye¹⁶¹

¹⁵⁰ **Yayla**, 11 Haziran 1959; **Şark Ekspres**, 20 Ekim 1959; **Karaköse**, 20 Ekim 1959.

¹⁵¹ **Şark Ekspres**, 6 Ocak 1960.

¹⁵² **Karaköse**, 14 Ocak 1960; **Şark Ekspres**, 15 Ocak 1960.

¹⁵³ **Şark Ekspres**, 23 Ocak 1960.

¹⁵⁴ **Karaköse**, 22 Ocak 1960; **Şark Ekspres**, 8 Şubat 1960.

¹⁵⁵ **Demokrat Ağrı**, 21 Ocak 1960.

¹⁵⁶ **Karaköse**, 19 Ocak 1960.

¹⁵⁷ **Şark Ekspres**, 25 Şubat 1960; **Karaköse**, 25 Şubat 1960.

¹⁵⁸ **Karaköse**, 12 Ocak 1960.

¹⁵⁹ **Şark Ekspres**, 7 Mart 1960; **Karaköse**, 5 Mart 1960.

¹⁶⁰ **Karaköse**, 10 Mart 1960; **Şark Ekspres**, 10 Mart 1960.

¹⁶¹ **Karaköse**, 3 Mart 1960.

Hamzikan Köyü CMKP Ocak Başkanı ve 75 arkadaşı partilerinden istifa ederek DP'ye geçmişlerdi.¹⁶² 1960'da ülkenin birçok yerinde DP güç kaybetmesine rağmen Ağrı'da Vatan Cephesi'nin kurulmasından sonra muhalefet partilerinden önemli ölçüde istifalar yaşanarak DP'ye geçişler olmuştu.

SONUÇ

CHP, Doğu Anadolu Bölgesi'nde teşkilat çalışmalarını geç bir tarihte başlattığı ve tam olarak bölgede etkin bir yapı kuramadığı için diğer siyasi partiler özellikle DP'nin bu coğrafyada teşkilatlanma çalışmalarına zorluk çıkarmıştı. DP, Ağrı'da kuruluş sürecinde Hükümet otoritesinin baskısına maruz kalmıştı. Bölgede 1930 Ağrı İsyanı'nın tedirginliği devam ettiği için halk ilk dönemlerde DP'ye çok sıcak bakmamıştı. CHP, özellikle Ağrı'nın ilçelerinde 1946'dan sonra teşkilatlanmaya başladığı için DP bu süreci iyi kullanmış, CHP'nin zayıf olduğu yerlerde teşkilatlanma çalışmalarını hızlandırmıştı.

DP'nin Türk siyasi hayatına yeni bir yön vermek için taşrada başlatmış olduğu yeni bakış açısı Doğu Anadolu'da etkili olmaya başlamış, köylü kesimini siyasetin içerisine çekerek ilk dönemlerde yanına çektiği aşiret yapısını kırmaya başlamıştı. 1947'den itibaren Ağrı'da DP'nin etkili olduğunu gören CHP, buradaki iktidarını kaybetmemek için bölge milletvekillerine raporlar hazırlatmıştı. CHP, bu alanda yer bulabilmek için DP'nin bu yeni yaklaşımları karşısında Ağrı'da köylü kesiminin sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştı.

1950 seçimleri öncesi iki parti arasındaki rekabet artmış, CHP, Ağrı'da DP'nin gücü karşısında baskılarını arttırmaya başlamıştı. Seçimlerin DP tarafından kazanılmasıyla Ağrı'da siyaset anlayışı değişmeye başlamış, CHP başarısızlığının sebepleri üzerinde durarak geniş bir çalışma yaptırmıştı. Yapılan çalışmalar sonucunda CHP'nin halkın sorunlarıyla yakından ilgilenmediği, nüfuzlu kimselere ilgi gösterdiği, bölgenin sorunlarıyla ilgili hazırlanan raporların kağıt üzerinde kalarak somut çözümlere gidilemediği ortaya konulmuştu. CHP, seçimlerden sonra yeni bir soluk kazanabilmek adına Ağrı'da tüm teşkilatını yenilemişti. Özellikle DP'nin iktidarının ilk yıllarında CHP, Ağrı'da Halkevi kanalıyla sorunları merkez teşkilatlarına taşımıştı. Ülkedeki genel siyasi hava Ağrı'ya da yansımış, DP'nin en uç nokta olan köylerde başlattığı teşkilatlanma çalışmaları, CHP'nin ihmal ettiği taşraya yönelmesine yol açmıştı.

1950'de iktidara gelmesiyle birlikte DP Ağrı'da önemli yatırımlara

¹⁶² Karaköse, 19 Nisan 1960.

imza atmış, yapılan bu çalışmalar 1954’de DP iktidarını daha kalıcı hale getirmişti. DP, Ağrı’daki yükselişini bölgenin sorunlarıyla yakından ilgilenmesinde ve uzun yıllardır ihmal edilen yatırımların bölgeye getirilmesine bağlarken, CHP ise, DP’nin Ağrı’da yükselişini izlediği tarikatçı ve Kürtçü siyaset anlayışına dayandırmıştı. Bakan Celal Yardımcı’nın Ağrı ve ilçelerinde yaptırdığı camiiler uzun süre tartışma konusu olmuştu.

1954 Seçimlerini kazanan DP, Ağrı’da ilçeler dahil bütün kontrolü eline almıştı. Özellikle Bakan Celal Yardımcı ve Milletvekili Kasım Kührevi’nin halk üzerinde etkili bir profillerinin olması Ağrı’da DP’yi daha kalıcı hale getirmişti.

1954’den sonra Ağrı’da çok güçlü bir konuma yükselen DP, bu siyasi gücün vermiş olduğu rahatlıkla otoriter bir yapıya bürününce bu değişim Ağrı’yu da etkilemişti. CHP’nin tek parti dönemindeki siyaset anlayışına benzer bir yaklaşım tarzıyla özellikle doğuda teşkilatlanma çalışmalarına yeni başlayan Köylü ve Hürriyet Partisi üzerinde baskı kurmaya çalışmıştı.1955’ten sonra otoriter yapının etkisiyle toplantılar düzenli yapılamadığından bu siyaset anlayışını beğenmeyen birçok kişi Ağrı’da parti teşkilatından istifa etmişti.

DP, Ağrı’da 1957 Seçimlerini kazanmasına rağmen önemli ölçüde oy kaybetmiş, seçimlerden sonra DP’de düşüş başlamıştı. CHP bazı ilçelerde DP’yi geride bırakmıştı. Seçimlerden sonra toparlanmak için tabanda geniş bir çalışma başlatan parti teşkilatı, daha yumuşak bir siyaset anlayışı tercih ederek partiden uzaklaştırılan muhaliflerle barışma yolunu denemişti.

Vatan Cephesi’nin Ağrı’da kurulmasıyla DP toparlanmaya başlamıştı. Muhalefet partilerinden birçok ocak teşkilatı toplu bir şekilde istifa ederek DP’ye geçmişlerdi. Ülke genelinde yaşanan çatışma ortamı Ağrı’yu da etkilemiş, DP ile CHP arasında merkez ve ilçelerde çatışmalar yaşanmış. Ağrı’da asayiş bozulmuştu.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İçişleri Bakanlığı Arşivi

T.B.M.M. Arşivi

RESMİ YAYINLAR

Demokrat Parti Tüzük ve Program, Ankara 1946.

T.B.M.M Tutanak Dergisi

Ayın Tarihi

GAZETELER

Ağrı

Cumhuriyet

Demokrat

Demokrat Ağrı

Karaköse

Kudret

Milliyet

İkinisan

Şark Ekspres

Tanin

Tasvir

Ulus

Vatan

Yayla

Yeni Ulus

Zafer

KİTAPLAR

AĞAOĞLU, S. 1992: **Siyasi Günlük-Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Haz: Cemil KOÇAK, İletişim Yayınları, İstanbul.

BAL, D. 2001: **Demokrat Parti'nin Kuruluş Çalışmaları ve Çok Partili Siyasi Hayata Katkıları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

BAYAR, C. 1986: **Başvekilim Adnan Menderes**, Derleyen: İsmet BOZDAĞ, Tercüman Yayınları, İstanbul.

BURAN, H. 1987: **Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş (1945-1950)**, Ankara.

DEMİR, Ş. 2009: **Türk Siyasi Hayatında Adnan Menderes (1930-1960)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

KABASAKAL, M. 1991: **Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi, (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul.

ÖNER, K. 1948: **Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul.

SARISÖZEN, G. 1998: **DP Milletvekili Albümü (1946-1950)**, Ankara.

DEMİREL, T. 2011: **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul

TOKER, M. 1970: **Tek Partiden Çok Partiyeye Geçiş**, Milliyet Yayınları, İstanbul.

URAN, H. 2007: **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

US, A. 1966: **1930-1950 Hatıra Notları**, Vakıf Matbaası, İstanbul.

YALMAN, A. E. 1970: **Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim**, İstanbul.

MAKALELER

AVCIOĞLU, S. 1953: "Soru Müessesesi" Yayla, 21 Kasım.

FENİK, M. F. 1951: " Kongrede İleri Sürülen Dilekler" Zafer, 19 Ekim.

- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu, XI**” Yayla,20 Temmuz.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu VIII**” Yayla,14 Temmuz.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu IX**” Yayla,15 Temmuz.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu, X**” Yayla,16 Temmuz.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu, XII**” Yayla,21-22 Temmuz.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu, XIII**” Yayla, 26 Ağustos.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kuruluşu, XIII**” Yayla,1 Eylül.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Cumhuriyet Halk Partisi**” Yayla, 29 Mayıs.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Sayın Gülek Konuşurken**” Yayla, 17 Ağustos.
- SARAÇOĞLU, Ş. 1953: “**Demokrat Parti ve Kasım Kührevi**” Yayla,1 Eylül..
- ŞEFKATLİ, B. M. 1955: “**Şehrimiz DP Teşkilatı Yeniden Ele Alınmalıdır**” Şark Ekspres, 28 Eylül.
- TOKER, Z. 1955: “**DP Teşkilatımızda İmtiyaz mı isteniyor**” Karaköse, 17 Aralık.